

AKADEMİ
MECMÛASI

YIL: 25 EKİM 1996 SAYI: 4

YABANCI GÖZÜ İLE TÜRK VAKIFLARI

İsmet BİNARK

Vakıflar gerek hukûkî, gerekse târihî bakımlardan Türk' ve İslâm dünyâsının çok eski ve o ölçüde mühim bir eseridir. Vakıf insânî düşünceden doğmuş olup, târihin derinliklerinden gelen bir müessesedir. Türk vakıfları en eski târihî devirlerden beri, Türklük dünyâsının her yerinde ve her devrinde millî vicdandan birer iyilik, güzellik ve şefkat âbidesi hâlinde yükselmiş bir içtimâî yardım müessesesidir.

Türk içtimâî hayâtı üzerinde uzun yüzyıllar, son derece müessir rol oynamış olan vakıf müessesesi; çeşitli yönleri ile geniş ölçüde ele alınıp tetkik edildiğinde, bu müessesenin kendi çerçevesi içerisinde kalmadığı, Türk kültürü ve Türklüğün fazîleti gibi çok mühim bir konu olarak karşımıza çıktığı görülecektir.

Çok derin içtimâî temellere dayanan bir tesis olan vakıf, belirli bir gâyeye bir gelir kaynağının tâyin edilerek ona şahsiyet verilmesinden ibârettir.

Türklerde vakıf müessesesi, eski Türklerden günümüze kadar gelen bir gelenektir. Türk içtimâî hayâtı içerisinde, İslâmlıktan önce de, o devrin hukûkî esasları dâiresinde vakıf tatbikâtı olduğu bilinmektedir.

Vakıf müessesesinin Türkler'de en eski târihî devirlerden beri mevcûdiyeti; Türk içtimâî hayâtında sosyal yardım, millî dayanışma, şefkat fikirlerinin ve dolayısı ile teşkilâtının menşeinin derinliğini, daha açık bir ifâde ile Türklüğün yüksek görüş ve fazîletini ortaya koyar. Orta Asya'dan dünyânın dört bir tarafına yayılan Türkler, gittikleri her yere, bu yolla adâlet, iyilik ve yardım fikirlerini de yaymışlardır.

Hayır ve iyiliğe mâtuf olan hareketler bütün dinlerde güzel karşılan-

diğından, ayrıca sevap olduğundan vakfın dinlerde de önemli bir yeri olmuştur.

Türklerin îmân ettikleri son din olan İslâmiyetin hayır ve sevap gibi ahlâkî ve dînî prensipleri teşvik etmesi pek tabîî olduğundan; üstelik İslâmiyetin her dinden ziyâde içtimâî nizam, yardım ve şefkat fikirlerine yakın olması, Türklerin bu dîni kabul etmelerinden çok önce sâhip oldukları vakıf müessesesini günümüze kadar yaşatmalarında başlıca sebep olmuştur.

Her dinden ziyâde içtimâî nizam, yardım ve şefkat fikirlerine yakın olan İslâmiyet, Türk cemiyetine her konuda ve her müessesesinde tesîr etmiştir. İslâmiyetin, Türk cemiyetinin millî bünyesi üzerindeki en önemli tesîri, şüphe yok ki, Türk milletinin millî varlığını koruması olmuştur. İslâmiyet, Türk cemiyetinin millî varlığını, milliyetini, örf ve âdetlerini yüzyılların yıkıcı tesirlerinden koruyarak selâmete çıkarmıştır. Bunun yanı sıra diğer ırk, din ve dillerin Türklük mihrâkı etrafında erimesini de, Türkler yine İslâmiyete borçludurlar. Buna mukâbil, İslâmiyet de bugünkü varlığını, kudret ve kuvvetini Türklüğe medyundur. Türkler, İslâm dünyâsına inmesi mukadder olan ağır darbelere mukâvemet edebilecek ve hattâ İslâm dînini evvelce yayılmadığı yerlere götürecek kadar kuvvetli yeni bir siyâsî ve içtimâî nizam kurmuşlardır.

Türklükle bu derecesine, sökülmemesine kaynaşan İslâmiyeti, kendilerine yeni ve müsabet hamleler hazırlayan yüksek ve mükemmel bir dünyâ görüşü, geniş tolerans, kusursuz bir nizam ve sarsılmaz bir îman şeklinde gören Türkler, onunla, mânevî cephelerini tamamlamış ve biçime sokmuşlardır.

Millî ve mahallî ihtiyaçlardan doğan ve Türk içtimâî hayâtı içerisinde uzun yüzyıllar son derece müessir rol oynamış olan vakıf müessesesi; bu asil ve soylu milletin fazîlet, cömertlik, vatanperverlik, kısacası millî ruh ve heyecânının kuvvetli bir tezâhüründen başka bir şey değildir.

Türk-İslâm kültür ve medeniyeti târihi içerisinde; vakıf müessesesi gerek hukûkî, gerekse târihî bakımlardan Türk ve İslâm dünyâsının tetkiki için birinci derecede mühim bir konudur. Zîra, Türk-İslâm kültürünün yüzyıllar boyu hâkim olduğu sâhalarda, vakfın çok mühim bir yer tuttuğu kesinlikle ifade edilebilir. İçtimâî ve iktisâdî hayat üzerinde derin tesirler yapmış olan vakıf fikri, dînî, hukûkî bir müessese şekline de girmiştir.

Devletin sâdece emniyet ve âsayişi sağlamak ve adâleti dağıtmakla yetindiği devirlerde, halk topluluklarının kültür, sağlık ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak; iktisâdî gelişme ve refâhı mümkün kılmak, şahısların

gayret ve yardımseverlik duygularına kalıyordu. Başta hükümdâr olmak üzere devlet erkânı ve devrin varlıklı kimseleri, cemiyetin yararlanacağı bir takım hayır işleri yapmayı kendileri için bir şeref ve o cemiyet içindeki mevkîleri için de bir vazîfe sayıyorlardı.

İslâm âleminde vakıflara dînî bir mâhiyet verilmesi, vakfın devamlılığını sağlamak gâyesini hedef almıştır. Şahısların ve baştaki hükümetlerin gelip geçici olması sebebiyle, cemiyetin ve dînin devamlılığı esas tutulmuş, vakfedilen mal Allâh'ın mülkiyetine tevdi edilmek sûretiyle, vakıf yapmakla düşünülen hayır ve yardım fikrinin ebedîliği teminat altına alınmak istenmiştir.

İslâm mevzûatına göre Kur'an-ı Kerim'de vakıftan bahseden bir hüküm yoktur. İslâmiyette, vakıf müessesesinin hicretin birinci yılından itibaren başlamakta olduğu fikri, eldeki vesikaların incelenmesinden anlaşılmıştır. Ayrıca, vakıf hakkındaki bütün deliller onun sünnet olduğunu göstermektedir. Hicretin ikinci yüzyılında, İslâmî hukuk meslekleri teşekkül ederken, vakıf konusu da inceden inceye tetkik edilmiş; Hanefîlerin, Şâfiîlerin, Mâlikîlerin, Hanbelîlerin ve İmâmîlerin vakıf hakkında görüş ve prensipleri ortaya konmuştur.

İslâm hukûkunda hükmi şahsiyet olmadığı için, şahıs mülkiyetinden çıkarılan bir mal, ancak Allâh'ın mülkü hâline getirilebilir. Bu bakımdan, vakıf târif edilirken, "*menâfiinin muayyen şartlar altında bir hayır işine müebbeden tahsis edilmesi maksadıyla bir malın şer'an şahıs mülkiyetinden çıkarılması ve saklanması...*" şeklinde ifâde edilmiştir. Eski vakıf hukûkumuzda; "*Vakıf, menfaati ibâdullaha âit olur veçhile bi aynı Cenâbı Hakkın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahsus ve memnu kılmak...*" şeklinde târif olunmuştur.

Vakıf, Türk-İslâm dünyasında, içtimâî hayatta, kültür, askerlik, san'at ve îmar sahâlarında en başta gelen bir müessese olmuştur. Vakfın hayır fikrini ebedileştiren husûsiyeti dolayısıyla, hayırsever insanların bu hayır arzularını ölümlerinden sonra dahî yaşatabilmeleri, vakıf müessesesinin hayâtiyetini teşkil etmiştir.

Vakıf, eski hukûkumuzun en dikkate değer bir bölümüdür. Ayrıca, vakfiyeler ve vakıflara âit vesikalar ve kayıtlar, tesis oldukları cemiyetin muayyen bir tavrın ve dünyâ görüşünün neticesi olan düşüncesini, yaşama nizamını, kısacası hayat telâkkisini aksettirmeleri yönünden de, târih ve sosyoloji açısından büyük bir önemi hâizdirler. Bir diğer yönden de, ecdâdımızın yüksek görüş ve buluşunun en güzel ifâdesini teşkil eden bu vesikalar, millî kültürümüz, halk terbiyesi, eski Türk fazilet ve ahlâkı

bakımından da ayrı bir değer taşımaktadırlar.

Vakıf müessesesinin târihini tetkik için başvurulacak kaynaklar; vakâyinâmeler, münşiat mecmûaları, mâlî idâreye âit bilgileri ihtivâ eden coğrafi eserler, seyahatnâmeler ve doğrudan doğruya herhangi bir vakıf tesisine âit vakıf vesîkalarıdır.

Selçuklulardan başlayarak, Türk-İslâm ülkelerinde kurulmuş olan binlerce vakfın çok çeşitli maksat ve gâyelere yönelmiş olduğunu görüyoruz.

Bu gâyeleri:

- 1- Dînî ihtiyaçları karşılamak,
- 2- Hayır yapmak ve cemiyete faydalı olmak,
- 3- Sağlık, kültür ve îmar sâhalarında cemiyetin ihtiyaçlarını karşılamak,
- 4- San'at eserleri meydana getirmek, şehir ve kasabaları süslemek, dolayısıyla cemiyetin san'at ve kültür seviyesini yükseltmek,
- 5- Servetin vârislerini korumak, onlara belirli bir gelir ve geçim imkânı sağlamak şeklinde sıralamak mümkündür.

Tamâmen içtimâî hizmetlerin ifâsı için kurulmuş olan vakıfların yanında, içtimâî hayâtı düzenleyen, millî bünyeyi geliştiren ve kuvvetlendiren vakıflar ve bunların yanında dînî hizmetlerin görülmesini, fertlerin mukaddesâta olan bağlılıklarının artmasını ve fazîlet hislerinin gelişmesini temin eden vakıflar da mevcuttur. Bu vakıflar arasında doğrudan doğruya "Türk milliyetçiliğine" hizmet için kurulmuş vakıflar da vardır. Bu vakıflarda vakfın esas gâyesi, vatan topraklarında temelleşmekten ibârettir. Nitekim vatan müdâfaası, millî duyguların yaşatılması, millî kültürün gelişmesi, fethedilen ülkelerde Türk kültürünün yerleşmesi ve yayılması gibi maksatlarla meydana getirilen vakıfların çoğu, yüzyıllar boyu kendilerinden beklenen hizmeti mükemmel bir şekilde karşılamışlardır.

Vatan topraklarını hâriçten gelecek düşman tecâvüzlerine karşı korumak ve savunmak üzere, kale ve istihkâmlar yapılması, deniz ve kara kuvvetlerimize yardım edilmesi gibi tesis şartlarını ihtivâ eden sayısız vakfiyeler mevcuttur. Hattâ, Orta Asya'daki Türk ülkeleriyle münâsebetleri devam ettirmek maksadıyla vakıflar dahi meydana getirilmiştir. Bu vakıfların vakfiyeleri incelendiğinde görülüyor ki, Orta Asya Türk illerinden gelenler burada barınabilecekler, geldikleri ülkelerden getirdikleri bilgi ve yeni haberleri buradakilere ulaştıracaklar ve Anadolu hakkında gerekli bilgileri alacaklardır. Bu vakıflar böylece karşılıklı ha-

ber ve kültür teâtisi merkezi özelliğini taşımaktaydılar.

Vakıf müessesesinde dikkati çeken nokta, yapılan iyilik ve hayırın bir defâyâ veya muayyen bir zamâna âit olmamasıdır. Türk-İslâm vakıflarının en büyük özelliği, iyilik ve hayır fikrinin ebedîliğidir.

Yüzyıllar boyunca vakıf müessesesinin mevzî, mahallî ve memleket ölçüsünde ele aldığı hizmet sâhalarını ifâde etmesi bakımından, bu vakıfların konuları hakkında bir fikir edinilmesi için misâller vermekte fayda mülâhaza ediyoruz.

Su yolları, kemerleri, çeşme ve sebiller, köprü, aşevi, misâfirhâne, dulevi, medrese, kütüphâne, muvakkithâne, câmi vakıfları gibi hemen her yerde görülen vakıfların yanında; öksüz kızlara çeyiz verilmesi, borçlu olarak hapiste bulunanların borçlarının ödenmesi, askerın teçhîzi, zahire loncalarının tesîsi, yetimlere ve muhtaçlara yardım edilmeşi, kimse-sizlerin cenâzelerinin kaldırılması, mektep çocuklarına gıdâ, elbise ve kırtâsiye temini, kuşlara ve diğeri hayvanlara yem ve su verilmesi, hayvan hastahâne ve bakımhânelerinin tesîsi ile ilmin yükselmesini, ahlâkın korunmasını, cemiyetten sefâletin kaldırılmasını hedef tutan ve temînat altına alan vakıflar da mevcut bulunmaktadır.

Osmanlı ülkelerinde vakıf an'anesi, şehirlere ve kazâlara her biri bir san'at şâheseri olan sağlık, kültür, içtimâî yardım ve âmme hizmeti müesseseleri kazandırmaya yol açmış; ırk ve din farkı gözetmeden, her muhtâcın ihtiyâcını karşılamak sûretiyle cemiyetin medenî ve insanî duygularını uyandırıp işlemek gibi imkânlar hazırlamıştır. Bu sûretle yüzyıllar boyu ibâdet, hayır ve san'at duygusunun kumanda ettiği kolektif cemiyet zevk ve şuuru, bütün bir memleket sathında, bir nisbetler, hacimler, renkler ve âhenkler kervanı hâlinde yoluna yordamına uygun olarak devam edegelmiştir. Bu yüzyıllar boyunca, Türklerin her medeniyet durağında hayır ve yardım geleneği, cemiyetimizin iliğine kemiğine işlemiş ve içtimâî tabiât hâlini almıştır. Ayrıca, millî servet böylece çeşitli memleket ve amme hizmetlerinde teşkilâtlanırken, bu medeniyet ve kültür eserleri aynı zamanda bir san'at örneği de olduğundan, kısa zamanda vatan toprakları bir güzel san'atlar bahçesi hâline gelmiştir.

Millî servet, idâre, medeniyet ve san'at târihimizde vakıf adı ile bu şekilde yer alırken, bu millî müessese yalnız dînî ve medenî hukuk müesseseleri şeklinde kalmayarak, içtimâî mânâda da büyük değerler kazanmış ve zamanla çeşitli değişiklikler geçirerek idârî bir mâhiyet almış ve birer âmme müessesesi hüviyetiyle devlet teşkilâtı içerisine girmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıfların, nâzırlar, mütevellîler gibi hu-

sûsî hükmî şahıslardan fazla devlet kontrolüne tâbi olmasına karşılık, batı hukûkunda vakıf, yalnız bir husûsî hukuk müessesesi olarak kalmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nda aldığı geniş ve kitlevî mâhiyeti bulamamıştır. Osmanlı-Türk vakıflarının bu noktada, batıdan ne kadar ileri ve üstün olduğu meydana çıkar. Esâsen, İmparatorluğun idâre cihazındaki nizam ve kudret unsuruna dikkat edildiği takdirde, bu dört başı mâmur muvaffakiyet ve yüksekliğin sebepleri arasında, İmparatorluğun idârî teşkilâtına hâkim olan mânevî, insânî ve medenî husûsiyetlerden başka, batıdaki feodalizmin dayandığı fideicommis'ye (ileride başka birine vermesi için bir kimseye mal bırakılması) karşı, Türklerin vakıf usûlüne meyletmelerinin büyük tesîrini de görmek lâzım gelir.

Ayrıca, çok önemli bir diğer husus; İmparatorluk Türkiye'sinde, köy ve kasabaların medeniyet eserleriyle îmar ve kalkınmasında batının şartlı vasiyet usûlü yerine, vakıf müessesesinden geniş ölçüde faydalandığıdır. Öyle ki, Osmanlı Türkleri, mülkü de toprağı da en faal mânâsında bir âmme hizmeti vasıtası kılarak hem vakıf sâhibinin zürriyetine, hem de halka menfaat sağlayan bir teşkilât hüviyetiyle cemiyete mâl etmeyi bilmişlerdir. Bundan dolayıdır ki, bütün vakıf tesisleri, yalnız şehirleri değil, kasaba ve köylere varıncaya kadar bir sağlık, san'at, ziraat ve irfan şebekesi hâlinde toprağın üstünü ve cemiyetin içini zaptetmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıfların âmme hizmetlerinin büyük bir kısmını üzerlerine almaları, âmme hizmeti müesseselerinin bir çoğunun vakıf yolu ile kurulmuş olması, vakıf eserlerinin millî servetin ve medeniyetimizin bir kısmını teşkil etmesi, vakıfların idâre ve medeniyet târihimize girmesine sebep olmuştur.

Burada, İmparatorluk Türkiye'sinin azametinden, içtimâî nizam ve ahlâkî yüksekliğinden, hayrete şâyan tasvir ve mişâllerle bahseden yabancılardan, vakıf müessesemiz hakkında ileri sürmüş oldukları görüş ve düşünceleri kendi kaynaklarından vermek istiyoruz. Maksadımız, günümüz gençliğinin, yetişmekte olan nesillerin, ecdâdını tanıması, Türk kültür ve medeniyet târihinin köklü geçişini bilmesidir.

Du Loir, *Les voyages du sieur Du Loir* adıyla, 1654 târihinde Paris'te basılan eserinde şunları yazar: "*Bütün Türkiye'de -İmâret- denilen misâfirhâneler vardır. Buralarda hangi dîne mensup olurlarsa olsun bütün fakirlere ihtiyaçları nispetinde yardım edilir... İhtiyaçlarını söylemekten sıkılan fakirlerin sıkıntılarını, misli görülmemiş bir alâka ve giz-*

lilikle tahkik eâip giderirler. ⁽¹⁾

Gerelot adlı Fransız seyyah, seyahatnâmesinde şunları kaydetmiştir: "Müslüman Türklerin ise sadâkatlerinden, insanlar gibi köpekler de istifâde eder. Sebillerde her isteyene parasız su verilir. Sebilci sıcak günlerde ekseriyetle testilerini içleri kar dolu kovalara koyup soğutur ve su içenlerin çok defa: Vakfedene Allah rahmet eylesin.. dediği-duyulur". ⁽²⁾

A. de la Motraye'nin büyük seyahatnâmesinin 1727 La Haye baskısının birinci cildinde de şu mühim îzahata tesâdüf edilmektedir: "Hayrat ve hasenat, yalnız Kur'an ile Türk imamları tarafından iyice telkin ve teşvik edilmiş olmakla kalmayıp, halk tarafından da o kadar sadâkatle ve öyle elbirliğiyle tatbik edilir ki, bütün Türkiye ile Kıırım'da dilenciligi meslek edinmiş fakirlerin ne olduğu bile mâlûm değildir". ⁽³⁾

Türk düşmanı olarak tanınan Fransız Guer bile, Türk'ün bu engin sevgi, şefkat ve yardımlaşması karşısında şunları demiştir: "Müslüman Türklerde hayır işleri bir çok şekillerde yapılır. Kimisi hapishâneleri ziyâret edip borç için yatan mahpusları kurtarır; kimisi ihtiyaçlarını açıklamaktan utanan fakirlere dağıtılmak üzere câmi imamlarına para bırakır; kimisi ölmüşlerin ruhlarına Kur'an okunmak üzere vakıf tesis eder; kimisi Allah'a ibâdet için câmiler yaptırır. Kimisi gençlerin dînî ve dünyevî ilimler tahsili için medreseler, yolcularla hastalar için hanlar, hastahâneler yaptırıp buralarda her türlü ihtiyaç maddelerinin bol bol tevziini temîn eder. Fakirler bile birbirlerine Allah için yardım ederler. Türk şefkati hayvanlara bile şâmildir. Bunları beslemek için vakıflar ve ücretli adanlar vardır. Kısır ağaçların kuraklıktan kurumamaları için işçilere ücret verip sulanmalarını temin edecek kadar hayrat ve hasenatta ileri giden Müslümanlara da rastlanır". ⁽⁴⁾

İngiliz yazar ve seyyahlarından Thomas Thornton, *Etat actuel de la Turquie* adıyla fransızcaya tercüme edilip, 1812 târihinde iki cilt olarak Paris'te neşredilmiş eserinde, Türklerde hayır ve yardımlaşma konusu hakkında şu malûmatı verir: "Hayrat sâyesinde karını doyurup kendine gelen aç ve yorgun yolcuyu, tahsil gören câhili ve nihâyet sıhhat ve hayâtına kavuşan hastayı görünce, gönülleriniz tamâmıyla mâzur görülebilecek bir gururla dolar". ⁽⁵⁾

1787 târihinde İmparatorluk Türkiye'sinin İsveç sefiri olan Mourad-

(1) Du Loir, *Les voyages du sieur Du Loir*. Paris, 1654, s. 189-190.

(2) Gerelot, *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople*. Paris, 1680, s. 275.

(3) A. de la Motraye, *Voyages en Europe, Asie et Afrique*. Ha Haye, 1727, C. I, s. 263.

(4) Guer, *Moeurs et usages des Turcs*. Paris, 1746-1747, C. I, s. 217-221.

(5) Thomas Thornton, *Etat actuel de la Turquie*. Paris, 1812, C. II, s. 282-285.

gea d' Ohsson, *Tableau général de l'Empire Ottoman* adlı eserinde şunları yazmaktadır: "Milletlerin her tabakasında analarla babalar, akrabalar ve vasîler, çocuklarına örnek olup, daha en küçük yaşlarından itibâren hayır işlerine onları alıştıırlar. Hayrat ve hasenat denilen ve insanı kendi şahsiyetinin kat kat üstüne çıkaran fazîlet, işte bu sûretle şahsî menfaat, cimrilik ve tamahkârlık gibi duyguları uyuşturup güzel bir âdetin de tesîriyle hemcinsine yardım hissini uyandırdığı için, artık müslümanlara hiç ağır gelmemekte ve onları bu sâhada diğeri milletlerden çok üstün bir seviyeye yükseltmektedir".⁽⁶⁾

A. Ubucini, de *La Turquie actuelle* adlı eserinde şöyle demektedir: "Türklerin nazarında hayat ve hasenat îmandandır. Şark hayrat ve hasenat ülkesidir. Câmilerin gölgesinde kapıları ilim tâliplerine, fukaraya ve hastalara Allah için açık tutulan melceler, işte o rûhun eserleridir..."⁽⁷⁾

Comte de Bonneval'in, *Anecdotes vénitiennes et turques ou nouveaux mémoires du Comte de Bonneval* adlı eserinin, 1740 Frankfurt baskısının birinci cildinde, eski Türk hayrat ve hasenâtı şöyle anlatılmaktadır: "Hiç bir istisnâsı olmamak şartıyla bütün Türkler hayır severler; ne din farkına, ne de ihtiyaç sâhiplerinin geçmiş fil ve hareketlerine bakmaksızın bütün muhtaçlara yardım ederler. Türk hayrat ve hasenâtından hiç bir kimse mahrûm edilmez".⁽⁸⁾

Corneille Le Bruyn adında bir müellifin, 1732 târihinde La Haye'de neşredilen beş ciltlik seyahatnâmesinin birinci cildinde, yine bu konu ile ilgili olarak şunların yazılmış olduğu görülüyor: "Türklerin hayrat ve hasenâta çok düşkün olduklarını ve hattâ hristiyanlardan çok fazla hayrat vücûda getirdiklerini inkâra imkân yoktur. Bu hâlin de en şâyân-ı takdir tarafı, hayır sâhiplerinin böyle bir fazîleti hiç bir din farkı gözetmeyerek göstermiş olmalarındandır".⁽⁹⁾

Eseri dilimize de çevrilmiş bulunan İtalyan yazarı Edmond de Amicis'de, bu konudaki görüşünü şöyle açıklamıştır: "Türkün bütün içtimâf sınıfları müsbûvi tutan şuûru her türlü senâya lâıyk bir histir. Akıl ve basîretle meşbû atasözleriyle tezâhür eden seciyesindeki ciddî itidâli de inkâra imkân yoktur".⁽¹⁰⁾

(6) Mouradge d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Ottoman*. Paris, 1791, C. IV, s. 304-305.

(7) A. Ubucini, *Turquie actuelle*. Paris, 1855, s. 354-358.

(8) Comte de Bonneval, *Anecdotes vénitiennes et turques ou nouveaux mémoires du Comte de Bonneval*. Francfort, 1740, C. I, s. 213.

(9) Corneille Le Bruyn, *Voyages de Corneille. Le Bruyn par la Moscovie, au Perse et aux Indes Orientales*. La Haye, 1732, C. I, s. 357-358.

(10) Edmond de Amicis, *Constantinople*. Paris, 1883, s. 428.

Fransa'nın İstanbul sefâreti kâtiplerinden Sieur de la Croix'in, *Mémories* adlı iki ciltlik hâtırâtında, Türk hayrâtı ile ilgili olarak şu malûmata tesâdüf edilir: "Türkler, yalnız câmi yaptırmakla iktifa etmeyecek etraflarına imâret denilen hastâneler, tumarhâneler ve gelip geçenlerden isteyenlere her gün yemek verilen müesseseler de yaptırmışlardır. Talebenin iâşe ve sâir ihtiyaçları temin edilerek dînî ve dünyevî hukuk tahsil ettikleri medreseler de tesis etmişlerdir".⁽¹¹⁾

1588 târihinde doğu memleketlerini dolaşan bir Fransız asilzâdesi, *Les voyages du seigneur de Villamont* adıyla 1596'da Paris'te neşredilen seyahatnâmesinin 227. sayfasında, Türklerin bütün insanlığa şâmil hayrat ve hasenâtı ile ilgili olarak şunu yazmıştır: "Türk hayrâtı din farkına bakılmaksızın bütün insanlara şâmilidir".

Seyahâtnamesiyle meşhur M. de Thevenot'un, 1665 târihinde Paris'te neşredilen *Relation d'un voyage fait au Levant* adlı eserinde şu mühim îzahata tesâdüf edilir: "Türklerin riâyet ettikleri İslâmın beş şartının dördüncüsü, zekâttır. İşte bu şart mücibince her sene servetlerinin kırkta birini fukarâya vermek mecbûriyetindedirler; eğer akrabaları içinde fakirler varsa onları diğerlerine tercih ile mükelleftirler; fakat yoksa zekâtlarını fakir komşularına ve o da yoksa önlerine gelen fukarâya verirler. Türkler bu şartın îfâsında kusur etmezler, çünkü çok hayır severler; din ve mezhep tefrik etmeksizin ister müslüman, ister hristiyan, ister yahudi olsun, bütün muhtaçlara yardım ederler".

Corneille Le Bruyn adlı müellifin, 1732 târihinde La Haye'de neşredilen, *Voyages de Corneille Le Bruyn par la Moscovie, en Perse, et aux Index Orientales* adlı beş ciltlik büyük seyahatnâmesinin birinci cildinin 357-358 inci sayfalarında Türk hayrâtı ile ilgili olarak şunlar yazılıdır: "Türklerin hayrât ve hasenâta çok düşkün olduklarını ve hattâ hristiyanlardan çok fazla hayrât vücûda getirdiklerini inkârâ imkân yoktur."

Daha önce bahsi geçen Guer'in, *Moeurs et usages des Turcs* adlı iki ciltlik eserinin 1746-1747 Paris baskısının birinci cildinin 217-221 inci sayfalarında eski Türk hayrât ve hasenâtı ile ilgili olarak şu îzahata rastlanır: "Fakirler bile birbirlerine fî-sebil-illah yardım ederler. Ellerinden başka birşey gelemeyeceği için hemcinsine bedenen hizmet edenler görülür; bu gibiler borç için hapsedilenlerle hapishaneye girerler, borçlarını verip kurtarmak için sadaka toplarlar, yolları tâmir ederler, seyyahlara kılavuzluk ederler ve yolculara su verirler".

(11) Sieur de la Croix, *Mémoires*. Paris, 1684, C. I, s. 128.

İlk bakışta çok dağınık sâhalara yayılmış ve birbirinden ayrı mâhiyette karakterler arzeder gibi görünen vakıf hizmetlerinin hepsinin, aslında aynı gâyeye ulaşmak istediği ve bu gâyenin de insan şahsiyetinin ve şahsiyetin ayrılmaz bir unsuru olan hayâtın korunması, kurtarılması, geliştirilmesi, insanların hayatta karşılaşılabilecekleri maddî ve mânevî zorlukların, ızdırap ve sefâletlerin dindirilmesi, hayâtın güzelleştirilmesi, insan haysiyetinin korunması, içtimâî nizâmın her türlü sarsıntı ve tehlikelerden korunması olduğu görülür.

Bütün bu îzahattan sonra denebilir ki, ferde ve cemiyete faydalı bütün hizmetler hayırsever atalarımız tarafından vakıflara konu olarak seçilmiş; Osmanlı Türklerinde vakıf, yüzyıllar boyu memleketin her yerinde, millî vicdandan birer iyilik, güzellik ve şefkat âbidesi hâlinde doğmuş ve yükselmiş, cemiyet hayâtına gerek içtimâî, gerekse kültür yönünden bir rahmet gibi yağmıştır.

Mâlûm olduğu üzere, milletleri millet yapan ve yaşatan unsurların başında; onların, dînî ve millî bakımından kıymet kazanmış inançları ve ahlâkî gelenekleri gelir. Bir cemiyetin fertleri için, dâimâ kuvvet alma ve gurur duyma kaynağını teşkil eden bu mefhumlar, titizlikle muhâfaza edilmesi zarûrî bulunan kıymet hükümleridir. Her ne sûretle olursa olsun, bunların yıpratılması, cemiyetleri çöküntüye sürükler.

Bugün mânevî ve millî ruhun şevki ve heyecanı yokluğun bağına gidip yerleşmiş, ne çâre ki giderken, yerleri bomboş kalmıştır.

Halbuki, daha geçen asra kadar Türklerin yüksek ahlâk, seciye ve vekârını hayranlıkla ve ittifakla belirten Avrupalı seyyah ve elçilerin eserlerini okuyunca hayrette kalıyor ve bugünkü durumun sebeplerini düşünmeye mecbur oluyoruz. 17. asırda İstanbul'da kalan seyyahlardan biri, bir milyonluk koca bir şehirde, dört yılda, dört öldürme hâdisesinin vukû bulmadığını; hanları, çarşıları, sâdece elinde bir sopası ve feneri bulunan bir bekçinin koruduğunu, aynı târihlerde ise, Paris'in çamurlu sokaklarında emniyet ve âsâyişin bir kıta askerle zor sağlandığını ifâde ederken, devrin yüksek ahlâkını ve nizâmını ortaya koymaktadır. Nitekim, Türklerin yüksek ahlâk ve insanlık vasıfları hakkında, değişik asırlara dâir yapılan tasvirler, verilen misâller o kadar hayranlık ve hattâ hayret uyandırıcıdır ki, târih bilmeyenler, ecdâdını tanımayanlar için bunlara mübâlâğa nazariyle bakılabilir. Bu tasvirlerin bir hülâsâsı yapılırsa, Türklerin asla yalan söylemedikleri, kimseyi aldatmadıkları, ticârette meşrû haddi geçen bir kâra tenezzül etmedikleri, insanlık ve şefkat hislerini hristiyan ve yahudilerden de esirgemedikleri ve bu vasıfların onlara

dinlerinden geldiği görülür. Hattâ bu seyyahlar kendi millettaşlarını, dindaş zanniyle, şarktaki hristiyanlarla münâsebette, alışverişten çekinme ve Türklerle münâsebete dâvet ederler. Cihâna hâkim bir imparatorluğun kurulması ve yaşamasının başka türlü îzâhı olamayacağı düşünülürse, bu târihî tesbitler değil, bugünkü durum hayret uyandırıcıdır. Esâsen, bu hususta millî kaynaklarımız, arşivlerimiz de, bu yüksek vasıf ve seciyeyi ortaya koyan vesîkalarla doludur.

Üzülerek ifâde edelim ki, bugün ülkemizde ilim, kültür ve aklı selîm, maalesef fiilen itibârını kaybetmiş, cehâlet ve fesat üzerine dayanan bir taassub saltanatını kurmuştur.

Bu taassup cephesine karşı Türk milleti bir varlık ve yokluk mücadelesi vermektedir. Milletlerin varlığı, birliği ve bekâsını sağlayan dînî ve millî mukaddesat, ahlâk ve mefkûre, târih şuûru, din, dil birliği ortadan kalktığı veya bu birleştirici millî, dînî ve insânî değerler yok olduğu takdirde, milletlerin bekâsını düşünmek imkânsızdır. Zîra, bu birleştirici millî ve insânî değerler yok olunca, bir millet yabancı istilâsına mâruz kalmadan da dağılmaya mahkûm olur. Esâsen, bizi biz yapan değer hükümleri yok olduktan sonra, millî birlik ve devlet mefhumlarının da şüphesiz bir mânâsı kalmaz.

Millî ve mânevî zenginliklerimizin, bizi biz yapan değerlerimizin, kültür mirâsımızın imhâ edilmesi yolundaki gayretler; cehâlet, gaflet ve ya hıyânet kelimelerinden başka hangi sıfatla ifâde edilebilir.

Günümüzde, kültür, ahlâk, mefkûre ve mukaddesattan mahrum bırakılmış olan kitleler şaşkına dönmüş; bu sebeple de günlük ihtiras ve menfaatlerin kurbânı olmuştur.

Din, an'ane, târih ve millî san'at terbiyesine dirsek çevirdiğimiz bir dönemde, mânevî iflâs, gaflet ve delâlet kararımızın kızışp gerçekleştiği bir devirdeyiz. Ne yazık ki, her millî kıymeti küçük görüp çürüğe çıkarmak illeti cemiyet anlayışımızda dal budak salmıştır. Millî mefkûre ve mukaddesâtımızla birlikte doğruluk, insanlık, tevâzu, hayır ve fazîlet gibi duygular da sarsılmakta ve biz aklın rehberliğinden uzak, ahlâk ve îman krizleri içinde çırpınmaktayız. Bugün, bizden uzaklarda kalmış bir ahlâk nizâmının enkâzı üzerindedir. Hayır, fazîlet, hakîkat ve ferâgat duygularını geliştiren bir mefkûrenin câzibesinden kopan günümüz insanının yaratıcı cevheri paslanmağa yüz tutmuştur. Bunun tek sebebi, ruh ve mânâ bakımından tatminsiz oluşunda, kendi kendinden ve kendi yaradandan kopmuş bulunmasındadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Ayverdi, Sâmiha: *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*. - İstanbul: Damla Yayınevi, 1976. - 3.c. (281 s.)
- Bammat, Haydar: *İslâmiyetin Mânevî ve Kültürel Değerleri I* çev. Bahadır Dülger. - Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1963. - 466 s.
- Berki, Ali Himmet: *Vakıflar*. - 2. bsk. - İstanbul: Aydınlık Basımevi, 1946. - 337 s.
- Berki, Ali Himmet: *Vakıflar, Medenî Kânunda "Tesis" ve Vakıflar Kânunu Hükümleri*. - Ankara: Nur Matbaası, 1950. - 215 s.
- Berki, Ali Himmet: *Vakıfların Hukuk ve Tarih Bakımından Kıymeti*. Vakıflar Dergisi, (VI), 1965, 5-7. ss.
- Berki, Ali Himmet: *Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Fâideler*. Vakıflar Dergisi, (VI), 1965, 9-13. ss.
- Berki, Şâkir: *Vakfın Lüzûmu, Faydaları ve Vakıfları Teşvik*. Vakıflar Dergisi, (V), 1962, 19-21. ss.
- Berki, Şâkir: *Vakıfların Gördüğü Hizmetler*. Vakıflar Dergisi, (VI), 1965, 85-91. ss.
- Ergin, Osman: *Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi*. - İstanbul: Cumhuriyet Basımevi, 1939. - 64 s.
- Gürkan, Ahmet: *İslâm Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*. - İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1965. - IX, 361 s.
- Hâtemi, Hüseyin: *Önceki ve Bugünkü Türk Hukûkunda Vakıf Kurma Muâmelesi*. - İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1969. - IX, 361 s.
- Köprülü, Fuad: *Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikâlarının Târihi Ehemmiyeti*. Vakıflar Dergisi, (I), 1938, 1-6. ss.; (II), 1942, 1-35. ss.
- Kunter, Halim Bâki: *Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel bir Etüt*. - İstanbul: Cumhuriyet Basımevi, 1939. - 103-129 s.
- Kunter, Halim Bâki: *Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi*. Vakıflar Dergisi, (III), 1956, 1-11. ss.
- Ögel, Bahaeddin: *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi; Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*. - Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1962. - XX, 403 s.
- Vakıflar Umum Müdürlüğü: *Vakıfların Sûret-i İldâresi*. - Ankara: Başvekâlet Basımevi, 1933. - 128 s.